

поселка, давали возможность полнокровного бытования принесенных с прежних мест проживания традиций» (с. 465–466).

Прыцягваюць увагу змешчаныя ў кнізе фотаілюстрацыі, а таксама дадаткі, матэрыялы якіх упершыню ўводзяцца ў навуковы ўжытак, пацвярджаюць мясцовыя рэаліі і гістарычныя факты.

У заключэнне варта адзначыць, што дадзенае выданне з’яўляецца добрым узорам аналітычнага даследавання традыцыйнай культуры беларусаў-перасяленцаў Сібіры, выдатнай крыніцай цікавых гістарычных матэрыялаў, унікальных фальклорна-этнаграфічных звестак.

Т. В. ВАЛОДЗІНА

ЗАМОВЫ Ў ПАКАЗАЛЬНІКАХ: ВОПЫТ МАСКОЎСКІХ ФАЛЬКЛАРЫСТАЎ

*Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі, Мінск, Беларусь,
e-mail: tanja_volodina@tut.by*

Ніводзін з жанраў фальклорнай творчасці не спазнаў за апошнія дзесяцігоддзі такога ўзлёту цікавасці да сябе, як замовы. Ужо не крок, але некалькі крокаў наперад атрымалася зрабіць і ў плане ўласна запісаў як саміх тэкстаў, так і магічнага рытуалу ў цэлым, у даследаваннях семантыкі, паэтыкі замоў, іх генезісу і міжкультурнага супастаўлення, і, як засведчылі апошнія выданні, у плане стварэння паказальнікаў. Менавіта паказальнік як метада даследавання замоўных сюжэтаў і матываў выяўляе надзвычайныя эўрыстычныя магчымасці, а стварэнне нацыянальных (рэгіянальных/лакальных) паказальнікаў на сённяшні дзень становіцца адным з самых перспектыўных кірункаў даследавання магічнай вербальнай практыкі.

Аўтары кнігі¹, маскоўскія фалькларысты Т. Агапкіна і А. Тапаркоў да праблемы стварэння паказальнікаў замоўных сюжэтаў звярнуліся ўжо даволі даўно, напачатку ажыццявіўшы ўдалую і паказальную спробу пры падрыхтоўцы выдання “Палескія замовы (у запісах 1970–1990-х гг.)”², а затым падрыхтаваўшы адмысловы праект па стварэнні паказальніка замоўных сюжэтаў.³ У працэсе далейшай працы, якая натуральна шліфавала ўласна падыходы да стварэння паказальніка, але і ў такой жа меры папаўняла факталагічную базу, пашырала магчымасці і пазначала новыя шляхі сістэматызацыі, і было падрыхтавана гэтае выданне, якое аўтары сціпла назвалі як “матэрыялы да функцыянальнага паказальніка сюжэтаў і матываў”. У прадмове агаворваецца папярэдні характар матэрыялаў, хоць сістэматызаваныя сюжэты і матывы абраных 14 функцыянальных груп ужо, безумоўна, могуць скарыстоўвацца для пошуку тэкстаў і іх навуковага даследавання.

Першую частку кнігі складаюць матэрыялы да функцыянальнага паказальніка сюжэтаў і матываў лекавых, прамысловых і сацыяльных замоў. Варта мець на ўвазе, што сістэматызуюцца не тэксты замоў у іх цэльным выглядзе, але менавіта асобныя сюжэты і матывы (прыкладна 45). Адзінка апісання залежыць ад групы. Так, для замоў ад ліхаманкі ключавым выступае сюжэт (Сіцініевай легенды), а група замоў ад крывацёку прадстаўлена даволі аб’ёмным наборам асобных матываў. Рэальна ў паказальніку сістэматызуюцца сюжэты, сюжэтаўтваральныя матывы, матывы, формулы, рытуалы-дыялогі і інш., г. зн. адзінкі замоўнай сюжэтыкі ва ўсёй іх шматстайнасці.

Паказальнік лекавых замоў (падрыхтаваны Т. А. Агапкінай) засноўваецца на аднафункцыянальных сюжэтах/матывах, г. зн. тых, што фарміруюць замовы толькі канкрэтна адной групы.

Адным з праблемных момантаў стала часавая абмежаванасць выбраных для сістэматызацыі адзінак. Так, у паказальнік уключаны адсылкі да замоўных тэкстаў, запісаных да 1940 года. На думку аўтараў, “зварот да даваенных запісаў дае магчымасць апісаць традыцыю ў больш ці менш арганічных для яе ўмовах бытавання, а таксама да яе трапляння пад моцны ўплыў друкаваных выданняў і інтэрнэту” (с. 14). У той жа час максімальна ўлічваюцца сучасныя выданні старых рукапісных замоў. Аднак што датычыцца беларускай сітуацыі, то працэсы трансфармацыі замоўнай традыцыі пачаліся значна пазней, уплыў кнігі і інтэрнэту пачаў выразна адчувацца бадай апошняе дзесяцігоддзе-два. У цэлым можна сцвярджаць, што практыка лекавання замовамі ў беларускай глыбінцы жывая і сёння, з кожнай экспедыцыйнай калекцыі замоў папаўняюцца не толькі кароткімі, рэдукаванымі тэкстамі, але і разгорнутымі класічнымі

© Валодзіна Т. В., 2015

¹ Восточнославянские заговоры: материалы к функциональному указателю сюжетов и мотивов. Аннот. библиогр. / авт.-сост. Т. А. Агапкина, А. Л. Топорков. – М.: Индрик, 2014. – 320 с.

² Полесские заговоры (в записях 1970–1990 гг.) / сост., подготовка текстов и коммент. Т. А. Агапкиной, Е. Е. Левкиевской, А. Л. Топоркова. – М.: Индрик, 2003. – 752 с.

³ Агапкина, Т. А., Топорков, А. Л. Указатели заговоров: проблемы и перспективы / Т. Т. Агапкина, А. Л. Топорков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ruthenia.ru/folklore/agapkinatoporkov1.htm>.

варыянтамі. Даволі істотная і яшчэ адна акалічнасць – тэрыторыя Беларусі, якой бы малой не была, да вайны на прадмет запісу замоў была абследавана вельмі нераўнамерна. Так, Цэнтральная Беларусь, заходнія Палессе, фактычна і Панямонне практычна выпадаюць, той жа М. Федароўскі ў стварэнні сваёй фундаментальнай працы “Люд беларускі” замовы запісваў толькі “па хадзе”, калі трапляліся, як суправаджэнне да рытуалаў, не ставячы гэтай адмысловы запіс гэтай сферы традыцыйнай культуры. У даваеннай Беларусі пашанцавала перадусім Падняпроўю са змястоўным зборам Е. Раманава. Таму беларуская дзялка ў адсылках да асобных матываў так і просіцца быць дапоўненай запісамі другой паловы XX – пачатку XXI ст.

Відавочна, што і багаты даследчы вопыт падштурхоўвае Т. А. Агапкіну да звароту пры апісанні асобных матываў да пасляваенных запісаў. Сапраўды, у шэрагу выпадкаў уключэнне сучасных даных значна карэктна даваенную карціну. Гэта добра паказана, напрыклад, у спасылках да матыву замоў ад начніц (“Дрэва (лес, лясныя дэмань); у цябе дзіця і ў мяне дзіця, давай параднімся і памянем крык на сон”), калі адзін прыклад са зборніка Е. Раманава дапоўніўся прадстаўнічым шэрагам сучасных запісаў.

Матэрыялы паказальніка ўжо на дадзеным этапе адкрываюць магчымасці для даследавання шляхоў распаўсюджвання таго ці іншага матыву і ў значнай ступені яго паходжання. Так, выразная перавага фіксавання матыву “Хай стане кроў у ране, як вада/Хрыстос у Іардане” на беларускай і заходнеўкраінскай тэрыторыях ці замоў тыпу Другога мерзебургскага заклінання “N ішоў/ехаў верхам, конь вывіхнуў нагу + Сакральны персанаж замаўляе немач + Хай зрастаецца/сходзіцца костка з косткай, сустаў з суставам, жылка з жылкай, кроўка з кроўкай” амаль выключная ў беларусаў, а таксама пашырана сьць такіх замоў у польскай і – далей – нямецкай традыцыях дазваляе меркаваць пра шляхі міграцыі. Замоўная формула «Стань, кроў, у ране, як вада ў Іардане» фіксуецца на нашых землях яшчэ ў Лячэбніку XVII ст.: «Кровь и вода ишли по пути, и стретила сама святая богородица и рекла так: кровь, стой. И да вода поиди, не годит бос я крови ити. Стуй, кровь, як святый Іордан стоит. Аминь»⁴, аднак яна шырока прыжылася, папулярная па сёння і ўжо даўно не адчуваецца яе запазычаньня. Тое ж можна сказаць і пра шырока вядомы еўрапейскі сюжэт “Ішоў/быў Хрыстос/Божая Маці, нёс/меў тры ружы, трэцяя/усе тры загінулі”, які даволі папулярны ў нас, на Украіне зафіксаваны толькі на Жытоміршчыне, а ў Расіі – на захадзе краіны.

Аўтары ў прадмове звяртаюцца да чытачоў з прапановай дыскутаваць адносна прынцыпаў сістэматызацыі, на якіх грунтаваліся пры апісанні 1) лекавых і 2) прамысловых/сацыяльных груп замоў. Безумоўна, паўната прааналізаваных у раздзелах А. Л. Тапаркова салдацкіх, прамысловых і сацыяльных замоў не можа не выклікаць захаплення, аднак падобная праца на матэрыяле лекавых магічных практык усіх трох усходнеславянскіх народаў вымагала б тытанічна працаёмкай сістэматызацыі. У любым разе абодва паказальнікі пабудаваныя па адным прынцыпе – ад функцыі замовы да сюжэта, матыву і формулы.

Наогул, параўнанне паказальнікаў лекавых і прамысловых ці сацыяльных замоў не было б карэктным з той прычыны, што зусім несупастаўляльная іх колькасць, прынамсі ў беларускай традыцыі, дзе на адзін, скажам, тэкст са сферы паляўнічай магії прыходзіцца каля тысячы лекавых замоў. Таму калі ў дачыненні паказальніка сацыяльнай групы ўжо можна было б паставіць кропку, то лекавыя замовы адкрываюць прастору для папаўнення паказальніка. Падаецца, што нават асобныя прыведзеныя тут матывы, якія рэпрэзентуюць тую ці іншую функцыянальную групу, маглі б быць дапоўнены не менш важкімі. Напрыклад, функцыянальную групу “цяжкія роды” ў паказальніку прэзентуе кніжны паўночнарускі матыв “Хрыстос (бачыць у Іерусаліме парадзіллю), заклікае немаўля выйсці вон”, але просіцца быць названым і паказальны матыв “Сакральны персанаж залатымі ключамі адмыкае царскія вароты / родавыя шляхі і выпускае дзіця”.

Для беларускіх даследчыкаў прапанаваная праца – і безумоўны стымул, і дакор у тым, што далёка не ўсе яшчэ адшукана і ўведзена ў навуковы ўжытак. Так, адсутнічаюць працы, прысвечаныя рукапіснай магічнай літаратуры з нашых зямель, пры тым што рускія рукапісныя замовы ўсебакова прааналізаваны ў кнізе, падрыхтаванай А. Л. Тапарковым⁵. Таму і ўзнікаюць катэгарычныя высновы: “У Беларусі рукапісная традыцыя ў цэлым не была развітой; замовы тут фіксуюцца галоўным чынам з XIX стагоддзя і пры тым выключна ў вуснай форме” (с. 50–51). Праўда, аўтары на с. 220 сярод бібліяграфіі рускіх замоў пры апісанні “Старажытнарускага лячэбніка” аб’ектыўна пазначаюць: “Рукапіс складзены на тэрыторыі Літоўскай Русі (магчыма, на тэрыторыі сучаснай Беларусі)”. Гэты рукапіс пад паказальнай назваю «Книга глаголемая лечебник Литовский» сапраўды яшчэ не ацэнены беларускімі народназнаўцамі. Аснову яго складае вялікі ўрывац з назваю «Книги лечебныя от многих лекарев собраные о коренях и о зелиях», дзе апісаны 106 лекавых сродкаў перадусім расліннага паходжання і агаворваецца, пры якіх захворваннях іх

⁴ Древнерусский лечебник // Редкие источники по истории России / под ред. А. А. Новосельского и Л. Н. Пушкирева. – М.: Ин-т истории СССР, 1977. – С. 115, л.151.

⁵ Русские заговоры из рукописных источников XVII – первой половины XIX в. / сост., подг. текстов, статьи и коммент. А. Л. Топоркова. – М.: Индрик, 2010.

варта прымяняць. Асабліва цікавы апошні раздзел рукапісу, з ліста 104 і да канца, дзе побач з цытатамі з “арыстоцэлевых врат” падаюцца самыя розныя звесткі пра хваробы і іх лекаванне, а таксама замовы⁶.

Пра існаванне сярэднявечных «зельнікаў» (лячэбнікаў) на нашых землях паведамляе і Е. Раманаў у артыкуле «Из области белорусской народной медицины»⁷. Супастаўляючы звесткі аднаго з такіх лячэбнікаў (XVIII ст. з маёнтка Гайдуюкі Магілёўскай губерні), які, па словах аўтара, захоўваецца ў яго, з запісанымі ім жа або яго карэспандэнтамі парадамі, заснаванымі на выкарыстанні рэчываў мінеральнага, расліннага і жывёльнага паходжання, паважаны збіральнік імкнецца паказаць пераемнасць і ў асобных выпадках амаль поўнае супадзенне. Да ліку рукапісных адносіцца і апублікаваны Е. Раманавым зборнік беларускіх замоў 1805–1819 гг., запісаных панам М. Далецкім у Мсціслаўскім павеце. Адметны зборнік і тым, што ў ім сабраны замовы са сферы пчалярства, накіраваныя на ахову пчол і атрыманне прыбытку. Для даследавання гісторыі беларускіх замоў асабліва важныя заўвагі Е. Раманава пра тое, што “дастаткова нават хутка прагледзець зборнік, каб пераканацца, што гэта спіс з больш старога рукапіса”⁸. І гэта толькі першыя знаходкі пры мэтанакіраваным пошуку, якія пакуль не ўведзены ў навуковы ўжытак.

А. Л. Тапаркоў падрыхтаваў фактычна вычарпальныя паказальнікі прамысловых, салдацкіх і сацыяльных замоў. Вылучаны пяць функцыянальных груп замоў паляўнічага промыслу, пяць груп сацыяльных замоў: «А. Выправа ў дарогу і цудоўнае апрананне», «Б. На прыгажосць, гонар і славу», «В. На любоў і плоцевую прывязанасць», «Г. Абараніць імярэка ад яго непрыяцеляў», «Д. Абясшкодзіць суддзяў і ворагаў імярэка». У межах кожнай функцыянальнай групы таксама вылучаюцца сюжэтныя тыпы і формулы. У раздзеле А. Л. Тапаркова кожнай групе папярэднічае разгорнуты ўступ, дзе характарызуюцца асноўныя асаблівасці прадстаўленага корпуса.

Адносна лекавых замоў важкім тэарэтычным абагульненнем выступае кароткі каментарый у канцы апісання. Такая падача матэрыялу абумоўлена перадусім тым, што нядаўна выйшла фундаментальная манаграфія аўтара Т. А. Агапкинай “Усходнеславянскія лекавыя замовы ў параўнальным асвятленні. Сюжэтыка і вобраз свету”⁹, дзе падрабязна выкладаюцца характарыстыкі кожнай з прадстаўленых груп.

Калі ў комплексе лекавых усходнеславянскіх замоў беларуская традыцыя тэматычна-матыўнай разнастайнасцю не саступае суседнім, то ў раздзелах сацыяльных замоў справа дыяметральна іншая. І дадзены паказальнік яскравае таму сведчанне. У групе салдацкіх замоў доля беларускіх мізэрная, практычна незаўважная. У большасці гэта тэксты са зборніка Е. Раманава, якія ён (усяго пяць тэкстаў) выпісаў з рукапіснага зборніка (дарэчы!) 1830-х гадоў, знойдзенага ў г. Суражы Віцебскай губ. З пазнейшых запісаў – замова ад жабрака, які маліўся за франтавікоў, г. зн. актыўнай традыцыі вайсковых замоў на нашых землях альбо не было зусім, альбо яна страчана. І справа не ў адсутнасці ваенных дзеянняў, якраз праз Беларусь пракацілася не адна вайна, а ў тым, што беларусы да канца XVIII ст. не ведалі рэкрутчыны. У Рэчы Паспалітай войска камплектавалася па саслоўным прынцыпе – за кошт шляхты. Вайна для беларуса-селяніна была толькі метафарычным вобразам у сялянскім фальклору, але не рэфлексіяй суб’екта ваенных дзеяў. Вобраз арміі, рэкруцкага набору адлюстраваны ў адмысловым жанры рэкруцкіх песень, у той час як у рускай традыцыі фарміруецца жанр “салдацкіх песняў”, бравурных, патрыятычных і г. д.

Паказальна, што сярод пятнаццаці матываў вайсковых замоў у нас сустрэліся два “Няхай Бог/Божая Маці абароняць р. Б. сваім пакровам” і “Хай будзе абаронены імярэк ад мяча, пулі і іншае зброі”, пры поўнай адсутнасці вобразнасці рускіх замоў тыпу “Імярэк растопча супраціўнікаў ды стаўчэ іх на попел”.

Другая частка кнігі, прысвечаная гісторыі публікацыі рускіх, украінскіх і беларускіх замоў, адкрываецца аглядам асноўных перыядаў і тэндэнцый у збіранні і публікацыі магічнага фальклору. Як паказвае ў папярэднім бібліяграфічным аглядзе А. Л. Тапаркоў, у гісторыі публікацыі замоў у рускіх, украінцаў і беларусаў можна вылучыць тры буйныя перыяды: «дарэвалюцыйны» (да 1917 г.), «савецкі» (з 1918 па 1991 г.) і «постсавецкі» (з 1992 г.), што вызначаецца палітычнай гісторыяй усходнеславянскіх народаў. Адносіны да замоў даволі дакладна адлюстроўваюць перыпетыі грамадскага жыцця: калі ў дарэвалюцыйны і постсавецкі перыяды замовы збіраюцца і даследуюцца даволі паспяхова, у савецкі час яны знаходзіліся фактычна пад забаронай.

Праўдзівым падарункам даследчыку стала прадстаўленая тут анатаваная бібліяграфія беларускіх, рускіх і ўкраінскіх замоў за апошнія 200 гадоў. Усе публікацыі апісаны па адзінай схеме, прычым пазначаны функцыі ўсіх тэкстаў. А гэта значыць, што чытач можа самастойна знайсці не толькі апісанне

⁶ Древнерусский лечебник. – Л. 104.

⁷ Романов, Е. Из области белорусской народной медицины / Е. Романов // Могилевская старина: сб. ст. «Могилевских губернских ведомостей»; под ред. Е. Р. Романова. – Вып. 3. 1902–1903. – С. 107–124.

⁸ Романов, Е. Сборник белорусских заговоров начала XIX века / Е. Романов // Могилевская старина – Вып. 2. – Миогилев, 1901. – С. 6.

⁹ Агапкина, Т. А. Восточнославянские лечебные заговоры в сравнительном освещении. Сюжетика и образ мира / Т. А. Агапкина. – М.: Индрик, 2010.

публікацыі, але і ўсе замовы той ці іншай функцыянальнай скіраванасці. У спіс уключаны 650 крыніц, з іх прыблізна 450 рускіх, 150 украінскіх і 50 беларускіх. 50 крыніц з нашых зямель супраць 450 з рускіх і ўтвая менш за ўкраінскія выглядалі б надта сціпла, калі б не колькасная суадноснасць: тут распісана прыблізна 16 700 рускіх тэкстаў, 3 850 украінскіх і 10 200 беларускіх, што паказвае на ладную ўжо колькасць уведзеных у навуковы ўжытак тэкстаў вербальнай магіі.

Слушным з’яўляецца аднясенне замоў да раздзелаў рускіх, беларускіх ці ўкраінскіх замоў не па сённяшняй адміністрацыйнай прыналежнасці, а згодна з мовай. Так, падборка смаленскіх замоў У. Дабравольскага справядліва аднесена да беларускіх.

У каментарыях да паказальніка аўтары ўзнімаюць надзвычай істотныя пытанні запісу, публікацыі і даследавання замоў і нават перацэнкі папярэдніх публікацый, дзе запісы ажыццяўляліся пад дыктоўку. Так, А. Л. Тапаркоў справядліва адзначае, што тэксты, запісаныя ў час лекавальнага абраду, маюць большы аб’ём, захоўваюць асаблівую рытма-інтанацыйную структуру і ўключаюць даволі паўтораў, што не фіксуецца пры запісу пад дыктоўку. Так, з уласнага вопыту можна прывесці толькі адзін прыклад пераказу замоў пад дыктоўку і ў працэсе замаўлення.

У 2008 г. у в. Будзілава Бешанковіцкага раёна Надзея Андрэеўна Важанова, 1936 г. н., надыктавала тэкст ад сурокаў: “Памагаю не сама сабою, Гасподзь са мною. Сілаю Тваёй нябеснаю этага младзенца (імя) цельца, з буйнай галавы, з ясных ачэй, з рацівага сэрца, з кашчэй, з машчэй, з ручак, з ножак, з костачак, з суножак. Палудзённыя, палуношныя, раннія, вячэрнія, жэнская, мужаская, земляноя, вадзяноя, кашачча, каравячча, сабачча, курачча, дзіцяччая, людзяччая. З этага младзенца з буйнай галавы, з ясных вачэй, з рацівага сэрца, з кашчэй, з машчэй, з ручак, з ножак, з костачак, з суножак. Палудзённыя, палуношныя, раннія, вячэрнія, жэнская, мужаская, дзедава, бабіна, жаласная, радасная, часавая, пагодняя, мінутная. Хто думаў, хто гадаў, тот калоду гладаў. Ідзёт баба з-за мара, прынясла Галі ці Сашы здароўя”.

У канцы размовы я прашу лекарку замовіць асабіста мне вадзічкі ад сурокаў. Па зразумелых прычынах запіс на дыктафон перапыняецца, але паводзіны Надзеі Андрэеўны рэзка змяняюцца. Яна прымае сур’ёзны і падкрэслена засяроджаны выгляд. Прыносіць у кубачку вады, падыходзіць да абраза, які вісіць на сцяне, хрысціцца, у паўголос прагаворвае малітву: “Ойча наш”. Затым кажа: “Зоры-зараніцы, добрыя памашніцы. Першым разам, добрым часам, памагаю не сама сабою, Гасподзь са мною” і далей па тэксце без паўтораў: “Памагаю не сама сабою, Гасподзь са мною. Сілаю Тваёй нябеснаю этага младзенца (імя) цельца, з буйнай галавы, з ясных ачэй, з рацівага сэрца, з кашчэй, з машчэй, з ручак, з ножак, з костачак, з суножак. Палудзённыя, палуношныя, раннія, вячэрнія, жэнская, мужаская, земляноя, вадзяноя, кашачча, каравячча, сабачча, курачча, дзіцяччая, людзяччая, жаласная, радасная, часавая, пагодняя, мінутная. Хто думаў, хто гадаў, тот калоду гладаў. Ідзёт баба з-за мара, прынясла Тані здароўя”. Замова прагаворваецца досыць хутка, з нелагічнымі паўзамі, але ў той момант, дзе знахарцы ўжо патрабавалася набраць паветра. Пасля першага прагаворвання хукае тры разы на ваду і тры разы адплёўвае праз левае плячо. Пачынае зноў: “Другім разам, добрым часам...”, дзея паўтараецца. І трэці раз пачынаецца са слоў: “Трэцім разам, добрым часам”. Відавочна, запісы адрозніваюцца.

Надзвычай вострым з’яўляецца і пытанне запісу замоў у апошнія гады, калі ў вясковае асяроддзе актыўна сталі пранікаць папулярныя (не навуковыя) выданні замоў, частка якіх нават сфабрыкавана фальсіфікатамі, як піша А. Л. Тапаркоў, “што жылі ў XIX стагоддзі ці працягваюць сваю дзейнасць і зараз” (с. 122). Рэпертуары вясковых шаптух папаўняюцца тэкстамі з газет, эзатэрычнай нізкапробнай літаратуры. Яшчэ большая праблема са студэнцкімі запісамі, калі ў інтэрнэт-пошуках маладыя людзі проста запазычваюць тэксты замоў з сайтаў. На жаль, у беларускай фалькларыстыцы выпадкі са студэнцкімі вольнасьцямі нярэдка з’ява (гл. рэцэнзію на адно з апошніх выданняў замоў¹⁰). Таму надзвычай актуальным з’яўляецца заклік вучонага ставіцца да сучасных запісаў вельмі асцярожна (с. 122).

Такім чынам, перад намі выдатная кніга, якая ўжо стала дасканалым даведачным дапаможнікам. Але больш значна тое, што гэтая тая кніга, якая належыць да рэдкага тыпу выданняў, што стымулююць збіральніцкую дзейнасць і навуковыя пошукі, але найбольш падштурхоўваюць да працягу канкрэтнай працы, бо пазначаюць магчымасці далейшай сістэматызацыі матэрыялу і яго даследавання. Перад беларускімі даследчыкамі выразна пастаўлена задача выяўлення хоць і невялікіх, але істотных у плане вызначэння геаграфіі і генезісу замоўных тэкстаў з даваенных перыядычных выданняў, зборнікаў і архіваў. Надзённай таксама з’яўляецца задача стварэння паказальніка асноўных сюжэтаў і матываў уласна беларускіх замоў, якія выяўляюць даволі неаднародную карціну ў рэгіянальным плане.

¹⁰ Валодзіна, Т. Замовы, іх збіральнікі і паказальнікі / Т. Валодзіна // Беларускі фальклор: матэрыялы і даследаванні. – Вып. 2. – Мінск: Беларус. навука, 2015. – С. 509–516.